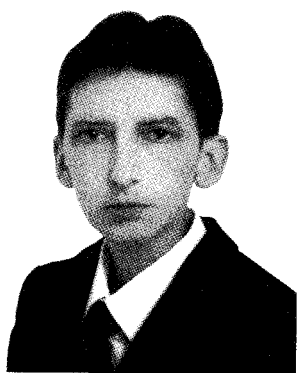

ЛЕКЦІЯ ПРОФЕСОРА В. ТИМОШЕНКО: «ВСТУП ДО КУРСУ “ФУНКЦІЇ ПРАВА”»

В. ТИМОШЕНКО

*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
головний науковий співробітник
відділу організації науково-дослідної роботи
(Національна академія внутрішніх справ)*

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Поняття функцій права.
2. Система функцій права.
3. Характеристика загальносоціальних функцій права.
4. Характеристика спеціально-юридичних функцій права.
5. Проблема форми здійснення функцій права.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Загальна теорія держави і права* : підруч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х., 2009. — 584 с.
2. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави : підруч. — 3-тє вид. — К., 2012. — 524 с.
3. *Радько Т. Н.* Теорія функцій права : моногр. — М., 2014. — 295 с.
4. *Общая теория права и государства* / под ред. В. В. Лазарева. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2001. — 520 с.
5. *Проблемы теории государства и права* : учеб. / под ред. А. В. Малько. — М., 2012. — 592 с.

1. Поняття функцій права

Термін «функції права» (від лат. *«function»* — виконання, здійснення) має подвійний смисл: роль, яку виконує право або певний правовий інститут, і конкретні напрями правового регулювання (впливу) на поведінку суб'єктів. Найчастіше функція пов'язується саме із цілеспрямованим впливом системи (цілого) на певні сторони зовнішнього середовища.

Функції права у сукупності розкривають сутність права. Однак не можна ототожнювати функції з соціальним

призначенням права. Соціальне призначення права відображає його потенційну роль, можливість, те, для чого воно існує, є пріоритетом його впливу на суспільні відносини. Соціальне призначення права у загальному вигляді виражається у тому, що право — це регулятор суспільних відносин, тобто воно покликане регулювати, упорядковувати відносини між людьми у найрізноманітніших сферах суспільного життя, створювати сприятливі умови для реалізації прав і свобод людини та громадянина й розвитку суспільства.

Якщо функції права ідентифікувати виключно з соціальним призначенням права, то воно матиме занадто загальний характер. При сприйнятті функцій права лише як напрямую правового впливу на суспільні відносини поза увагою залишається спрямовуючий момент такого впливу. Не можна вважати доцільним протиставлення напрямую правового впливу соціальному призначенню права і навпаки. Поняття «функції права» має одночасно охоплювати і призначення права, і напрями його впливу на різні суспільні відносини. Можна сказати, що функції права є реалізацією його соціального призначення [1, 83].

Розкриття сутності терміна «функції права» потребує розмежування понять «правовий вплив» і «правове регулювання». Правовий вплив — це взятий у єдності і різноманітті увесь процес впливу права на соціальне життя, свідомість і поведінку людей. Предмет правового впливу охоплює економічні, політичні, соціальні відносини, які правом не регулюються, але на які воно так або інакше поширює свій вплив. Це дія права у суспільстві за допомогою неінституціалізованих явищ правової дійсності — правової свідомості, правової культури, правових цінностей, правових ідей. Правовий вплив передбачає шляхи, форми, способи впливу права на суспільні відносини. Право, як відомо, справляє інформаційно-психологічний, ціннісно-орієнтаційний, загальносоціальний вплив. Конкретні напрями впливу залежать від потреб суспільного розвитку.

Правове регулювання — це упорядкування суспільних відносин, що здійснюється за допомогою системи правових засобів (юридичні норми, правові відносини, правові приписи тощо). Такий вплив є спеціально-юридичним, він пов'язаний зі встановленням конкретних прав та обов'язків

суб'єктів, з прямими приписами про належне й можливе. Предмет правового регулювання є більш вузьким, ніж предмет правового впливу. Правове регулювання виступає однією з форм правового впливу на суспільні відносини і співвідноситься з ним як частина і ціле. Правове регулювання завжди означає також і правовий вплив, але правовий вплив не завжди означає правове регулювання.

Поняттям «функції права» охоплюються обидві названі форми впливу. Відповідно, функції права можна розглядати як прояви його іманентних, специфічних якостей. Функції акумулюють такі властивості права, які впливають з його якісної самостійності як соціального феномена.

Функції права необхідно відмежовувати від таких близьких за змістом юридичних термінів, як «роль права», «завдання права» і «функціонування права». Роль права — це значення права у житті суспільства і держави на певному етапі їх розвитку. Щоб визначити роль права, необхідно з'ясувати, які ж функції воно виконує, адже саме функції характеризують соціальне призначення права. Змістовно роль права є більш загальним поняттям стосовно функцій.

Завдання права впливають із потреб суспільства (політичних, економічних, соціальних тощо). Функції права спрямовані на вирішення його завдань. Певні завдання опосередковують і певні функції; нерідко безпосередньо визначають існування самих функцій та їх зміст, істотно впливають на форми і методи їх здійснення, визначають конкретні напрями правового впливу [2]. Залежність функцій права від його завдань полягає у тому, що: по-перше, завдання нерідко безпосередньо зумовлюють саме існування функцій; по-друге, визначають їх зміст; по-третє, суттєво впливають на форми

і методи їх реалізації, зумовлюють конкретні напрями правового впливу.

Функціонування права термінологічно вказує на динаміку права, на його дію у соціальній системі у зв'язку з реалізацією функцій, втіленням їх у суспільних відносинах у певний час (якщо інше не обумовлено). Отже, функції права і функціонування права — змістовно близькі терміни. Але термін «функціонування права» вказує на дію права саме як елемента соціальної системи поряд із механізмом держави, мораллю, політикою та іншими соціальними регуляторами. Це дає змогу говорити про те, як завдяки праву трансформуються інші елементи соціальної системи. Функціональна характеристика права передбачає описання способів його дії, шляхів і форм впливу на суспільні відносини [1, 83].

На основі викладеного вище можна визначити основні ознаки функцій права:

1) є похідними від сутності правових явищ і визначаються призначенням права у суспільстві;

2) виражають такі напрями активного впливу права на суспільні відносини, потреба у здійсненні яких породжує необхідність існування права як соціального явища;

3) відображають найбільш істотні, основні риси права і спрямовані на здійснення корінних завдань, що стоять перед правом на певному етапі розвитку суспільства;

4) представляють напрями активної дії права, що упорядковує певний вид суспільних відносин. Динамізм — одна із найважливіших ознак функцій права;

5) мають постійний характер, завдяки чому забезпечується безперервність, тривалість їх дії та водночас гнучкість змісту відповідно до мінливості суспільних відносин [3].

На думку О. Скакун, функції права мають на меті упорядкування суспільних відносин відповідно до задуму нормотворця (законодавця) й очікувань адресатів правових норм. Функції права діють в єдиній цілісній системі на кожному етапі розвитку суспільства і вважаються реалізованими лише тоді, коли повністю вирішені всі завдання і досягнуті результати правового регулювання. Кожна з них використовує відповідний їй арсенал правових способів (дозволів, зобов'язань, заборон, заохочень, покарань тощо) [4, 240].

Отже, слід розмежовувати функцію (роль) права як цілого і функції цього цілого. Поняття «функції права» є збірним. Воно не може бути зведене лише до призначення права або лише до напрямів його впливу. Таким чином, ***функції права — це фундаментальна юридична категорія, що розвивається як система напрямів юридичного впливу права на суспільні відносини, в якій розкривається сутність і соціальне призначення права у суспільному житті та цілі правового регулювання.***

2. Система функцій права

Система функцій права є складним, багаторівневим утворенням, що охоплює основні і неосновні функції, які розмежовуються залежно від їх значущості. Основні функції права — це найбільш загальні, найважливіші напрями його впливу на суспільні відносини. Неосновні функції (підфункції) права охоплюють менш широку сферу впливу, характерні не для всіх галузей права, а лише для декількох або навіть однієї галузі. Вони конкретизують і доповнюють останні щодо більш вузького кола суспільних відносин. Більшість із них входить до однієї або декількох основних функцій. Характерні ознаки неосновної функ-

ції: відсутність загальності щодо всіх або більшості галузей права; менш широке коло суспільних відносин, на які здійснюється вплив права; належність неосновної функції до якоїсь основної або декількох основних функцій.

На думку Т. Радько, поділ функцій права на основні і неосновні (підфункції) є аналогічним диференціації основних і неосновних функцій держави. Основні функції права — це різні, але такі, що проявляються одночасно, його якісні властивості. Їхнє розмежування є диференційованим підходом до з'ясування основних аспектів впливу права на суспільні відносини, причому ці аспекти мають різні цілі. Функції права одночасно передбачають одна одну, аналіз якоїсь однієї з них не охоплює всього змісту впливу права на суспільні відносини, а з цього випливає, що зміст кожної функції не є рівнозначним змісту іншої, тобто кожна функція, взята окремо, характеризує лише певну сторону впливу права на суспільні відносини. Поняття «неосновні функції» певним чином є умовним, мета його застосування полягає у тому, щоб, з одного боку, виокремити із великої кількості правових функцій найбільш значущі, головні, широкі і більш загальні за змістом, а з другого — визначити інші (менш широкі, короточасні, локальні тощо функції), тобто такі, яких не стосуються названі вище ознаки [5].

Класифікація функцій права не вичерпується їх поділом на основні та неосновні, розмежування функцій можна проводити і за іншими критеріями. Так, статус права у суспільстві характеризується у двох тісно пов'язаних вимірах — загальносоціальному, в якому право розглядається як явище культури, що здійснює широкий неформальний вплив на увесь комп-

лекс суспільних відносин, і власне юридичному, у межах якого право реалізується через спеціальну, характерну лише для нього систему засобів. Залежно від того, розглядаються функції права у загальносоціальних (широких) межах чи у спеціально-юридичних (вузьких) межах, первинно вони поділяються на загальносоціальні і спеціально-юридичні, які, у свою чергу, поділяються на підфункції.

Деякі вчені класифікують функції залежно від напрямку правового впливу — внутрішні і зовнішні. Зовнішні функції перебувають за межами самого права і характеризують його як соціальний регулятор. До зовнішніх функцій права відносять загальносоціальні функції. Внутрішні функції права — це способи юридичного впливу на поведінку людей і суспільні відносини, які лежать у межах самого права. До внутрішніх функцій відносять спеціально-юридичні функції права.

Залежно від суб'єктів державної влади, які реалізують функції права, розрізняють законодавчу, виконавчу і судову функції права.

Система функцій права безпосередньо пов'язана з системою права. На основі складових системи права можна виокремити п'ять груп функцій права: загальноправові, що характерні для всіх галузей права; міжгалузеві (властиві двом і більше, але не всім галузям права); галузеві (властиві одній галузі права); функції правових інститутів (властиві конкретному інституту права); функції норми права (властиві конкретному виду норм права).

У науковій літературі побутують різні критерії класифікації функцій. Всі варіації класифікації засвідчують, що функції права не існують ізольовано одна від одної, вони тісно взаємопов'язані. В окремих випадках дія одних функцій прямо зумовлена інши-

ми функціями. Жодна з них не може бути розкрита досить глибоко і повно без з'ясування її взаємодії з іншими функціями. Як вітчизняні, так і зарубіжні вчені вважають, що функції права слід розглядати як системне ціле [6, 151–167].

3. Характеристика загальносоціальних функцій права

Загальносоціальні функції права конкретизують роль права як соціального регулятора відносин у різних сферах суспільного життя. Вони безпосередньо відображають значущість права для суспільства загалом. Право у цій площині розглядається широко — у єдності з державою. Тому їхні функції в цілому збігаються. Залежно від ключових напрямів правового впливу на суспільні відносини до основних загальносоціальних функцій права найчастіше відносять: економічну, політичну, культурно-історичну, виховну та функцію соціального контролю. Така класифікація поширена у сучасній науковій юридичній літературі.

Економічна функція є однією з найважливіших соціальних функцій права. Вона характеризує місце і роль права у регулюванні економічних відносин. Право закріплює відносини власності, стимулює ініціативу суб'єктів права, що господарюють, оптимально організує систему відносин у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ. Важливою стороною реалізації економічної функції права як функції правового забезпечення ефективного функціонування ринкового господарства є правове забезпечення економічної свободи. Інший важливий момент правового забезпечення ефективного функціонування економіки — визначення і забезпечення державою, за допомогою встановлення

правових приписів, правил поведінки суб'єктів ринкових відносин.

Економічна функція права здійснюється як шляхом регулювання правомірних дій учасників економічних відносин, так і їх охорони завдяки загрозі реалізації передбачених законом санкцій щодо суб'єктів, які вчинили правопорушення у сфері економіки. Можна сказати, що економічна функція проявляється у юридичному забезпеченні надійності, передбачуваності, еквівалентності та справедливості економічних зв'язків.

Політична функція полягає у тому, що право закріплює політичний лад у суспільстві, регулює відносини політичної влади між її суб'єктом й об'єктом, між класами, націями, політичними партіями, релігійними конфесіями, іншими суб'єктами політичної системи суспільства, закріплює політичні права і свободи людини та громадянина, взаємні права й обов'язки громадянина і держави. Право також закріплює інститути безпосередньої і представницької демократії, розподіл влади, претендує на забезпечення повновладдя народу.

Культурно-історична функція проявляється у тому, що право відображає і розвиває духовні цінності, надбання культури конкретного суспільства, а також людства загалом, а саме: права і свободи людини, демократію, рівність, соціальну справедливість. Зміна духовних і культурних традицій призводить до зміни права.

Виховна функція права пов'язана з тим, що право відображає моральні підвалини суспільства і втілює в собі пануючі моральні принципи. Ця функція проявляється через правове виховання населення, вплив на індивідуальну, групову і суспільну правосвідомість, формування правової культури. Цілями виховного впливу права слід визнати подолання негативних

стереотипів масової свідомості, правових деформацій, адекватне відображення існуючої правової дійсності, усвідомлення кожним цінності права і його ролі у суспільному житті. Виховний вплив права реалізується як через відповідну діяльність належних суб'єктів, так і поза нею.

Функція соціального контролю полягає в опосередкованому впливі права на поведінку суб'єктів. З одного боку, право впливає на поведінку суб'єктів як засіб стимулювання, заохочення (морального, матеріального, фізичного), з другого — обмеження (утримання від здійснення неправомірних дій), засіб контролю за поведінкою. У цьому випадку йдеться саме про загальносоціальний механізм дії (функціонування) права, коли ще не використовуються спеціальні юридичні інструменти і важелі соціального контролю за поведінкою [7, 109].

Деякі автори також виокремлюють **ідеологічну функцію** права як одну з основних. Завдяки їй ідеологічні відносини у державі розвиваються не хаотично, а в межах правових норм і правових ідей, що притаманні суспільству. Якщо у суспільстві немає відповідної ідеології, яка включає в себе і певну чітко визначену правову ідеологію, то його розвиток має здебільшого випадковий і безсистемний характер. У цьому аспекті право завжди несе у собі певні норми, які, з одного боку, урегульовують ідеологічні відносини, а з другого — закріплюють у суспільній свідомості певну загальну ідею права, яка повинна відображати цінності свободи, справедливості, рівності, добробуту, гуманізму тощо [8, 12].

До **неосновних загальносоціальних функцій** зазвичай відносять: соціальну функцію (у вузькому значенні цього слова), екологічну, інформаційну, комунікативну та ін.

Деякі автори, розглядаючи неосновні функції, порушують питання про наявність у права соціальної функції у власному (вузькому) сенсі цього слова і виокремлюють так звану **функцію регулювання соціальних відносин і забезпечення соціальних прав**. Поняття «соціальна» сфера тут вживається у вузькому смислі. Об'єктами соціальної функції права є трудові, пенсійні відносини, медичне забезпечення громадян, сфера науки, освіти, культури, закріплення пільг для різних верств населення [1, 85].

О. Скакун однією з загальносоціальних функцій права називає **інформаційно-пізнавальну**, яка полягає в інформуванні громадян, тобто доведенні до відома адресатів про напрями регулювання суспільних відносин, про їхні права, обов'язки та відповідальність, пізнання сутності права (правова інформація). Інша неосновна загальносоціальна функція — **ціннісно-орієнтувальна**. Це — визначення критеріїв для правомірної поведінки; орієнтація громадян на правомірні настанови, які пропонують оцінку права і готовність діяти відповідно до його норм (правомірна поведінка); **комунікативно-компромісна функція**, що являє собою встановлення зв'язків між учасниками суспільних відносин; забезпечення злагоди в суспільстві, взаєморозуміння між соціальними групами, підтримку стабільності соціальної системи (правопорядок) [4, 241].

О. Чорнобай, розрізняючи інформаційний та орієнтаційний виміри комунікативної функції права, особливого значення надає тому факту, що орієнтаційний вимір цієї функції передбачає скоординоване пізнавально-спонукальне ознайомлення соціуму з найширшим спектром правової інформації шляхом використання сучасних

інформаційно-комунікативних технологій [9, 504].

Класифікація загальносоціальних функцій певною мірою умовна, оскільки в дійсності досить складно провести чітке розмежування напрямів правового впливу на вирішення економічних, соціальних, політичних, виховних завдань.

4. Характеристика спеціально-юридичних функцій права

Спеціально-юридичні функції права — це функції, за допомогою яких визначаються засоби і прийоми правового регулювання суспільних відносин. Основними спеціально-юридичними функціями права є регулятивна й охоронна, додатковими (неосновними) — компенсаційна, обмежувальна і поновлююча.

Регулятивна функція впливає із соціального призначення права — регулювати суспільні відносини. Ця функція спрямована на закріплення суспільних відносин, забезпечення або гальмування їх розвитку [10, 155].

Особливості цієї функції полягають перш за все в установленні позитивних правил поведінки, в організації суспільних відносин, у координації соціальних взаємозв'язків. Її реалізація передбачає: 1) фіксувати суб'єктний склад правових відносин; 2) визначати коло життєвих обставин (юридичних фактів), з якими норми права пов'язують настання тих або інших юридичних наслідків; 3) формувати права й обов'язки учасників (суб'єктів) правовідносин. В основі регулятивної функції права лежать уповноважувальні (дозвільні) і зобов'язувальні юридичні норми [7, 110].

У рамках регулятивної функції виокремлюють дві підфункції: регулятивну статичну і регулятивну динамічну [11, 192].

Регулятивна статична функція права виражається у дії права на суспільні відносини шляхом їх закріплення у правових приписах. Право завжди закріплює і в такий спосіб урегульовує суспільні відносини, які сформувалися у суспільстві на конкретному етапі його історичного розвитку, що і є основою нормального і стабільного функціонування будь-якого суспільства. Це можуть бути приписи, які закріплюють політичні, економічні відносини, права і свободи тощо.

Здійснення регулятивної статичної функції права передбачає: визначення за допомогою норм права праводієздатності (правосуб'єктності) громадян, закріплення і зміну їх правового статусу; визначення компетенції державних органів, у тому числі і компетенції (повноважень) посадових осіб; встановлення правового статусу юридичних осіб; визначення (передбачення) юридичних фактів, спрямованих на виникнення, зміну та припинення правовідносин; встановлення конкретного правового зв'язку між суб'єктами права (регулятивні правовідносини); визначення оптимального типу правового регулювання (загальнодозвільного, дозвільного) стосовно конкретних суспільних відносин [1, 86]. Це може бути також закріплення в законодавстві заходів заохочень, пільг, привілеїв, інших дозволів; фіксація моделей правовідносин [12, 168].

Регулятивна динамічна функція виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом оформлення їх руху (динаміки) з метою розвитку цих відносин у певному напрямі, який з точки зору суспільства або правлячої еліти є доцільним і необхідним. Наприклад, закріплення права громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх

прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

Існують дві форми реалізації регулятивної функції права — суб'єктивна (правосвідомість людей) та об'єктивна (правовідносини, правопорядок, інші явища об'єктивної реальності). При цьому правовідносини є основною формою об'єктивної реалізації регулятивної функції права. Саме в правовідносинах із найбільшою силою та очевидністю проявляються регулятивні начала права, його соціальне призначення як регулятора суспільних відносин, суспільного буття [13].

Для регулятивної функції характерні методи дозволу і заохочення, які стимулюють поведінку суб'єктів права у потрібному державі і суспільству напрямі.

Охоронна функція права — це зумовлений соціальним призначенням права напрям правового впливу, спрямований на охорону загальнозначущих, найбільш важливих економічних, політичних, культурних, духовних, національних, особистих відносин, витіснення небажаних для суспільства явищ, шкідливих та небезпечних варіантів поведінки.

В основі охоронної функції права — переважно заборонні правові норми. Зміст охоронної функції включає встановлення санкцій і складів діянь, що є підставою для юридичної відповідальності (цивільної, кримінальної, адміністративної та ін.) [7, 110]. Ця функція сприяє інформованості суб'єктів права про те, які соціальні цінності охороняються правом. Водночас вона є показником політичного і культурного рівня суспільства, який визначає способи охорони права. Вказані обставини засвідчують специфіку цієї функції.

Охоронна функція права реалізується за допомогою спеціальних

охоронних норм, які встановлюють заборони на вчинення протиправних діянь і відповідні санкції за їх порушення. Її основне призначення полягає передусім у превентивній охороні суспільних відносин, запобіганні порушень норм права. Ефективність охоронної функції визначається кількістю суб'єктів права, що підкоряються розпорядженням норм права, виконують вимогу заборони.

Реалізація охоронної функції передбачає: встановлення обов'язків, заборон, запобіжних заходів, заходів примусу; фіксацію негативних санкцій-покарань і процедури їх реалізації. Вона здійснюється в межах регулятивних й охоронних правовідносин, у процедурно-процесуальній формі, шляхом дотримання, виконання, використання і застосування нормативно-правових приписів. Їй властиві специфічні методи, що реалізують владно-зобов'язуючі, попереджувальні вимоги, наприклад, припинення небажаних дій.

Дієвість тих заборон, які реалізуються у межах охоронної функції, залежить, з одного боку, від того, наскільки держава спроможна забезпечити принцип невідворотності відповідальності за вчинені правопорушення, а з другого — наскільки у державі забезпечується принцип законності, адже саме рівність всіх перед законом змушує конкретних суб'єктів правовідносин дотримуватися чинних правових норм та уникати протиправних дій. Як відомо, принцип законності не припускає жодних винятків і жодної нерівності щодо застосування заходів юридичної відповідальності. Охоронна функція права тісно пов'язана з рівнем розвитку правової культури і правової свідомості, вона безпосередньо залежить від якості та ступеня гуманності і справедливості тих начал, які закріплюються у чинному праві. Ефективність охоронної функції права можли-

ва лише за умов, коли громадяни мають достатній рівень правових знань, а також високий рівень правової свідомості, в якій укорінені цінності права, свободи, справедливості, правопорядку [8, 12].

У межах охоронної функції можна виокремити такі **допоміжні** функції (підфункції), як **поновлююча, компенсаційна, обмежувальна, каральна**.

Поновлююча функція права спрямована на поновлення порушеного права, колишнього правового становища, повернення незаконно відібраного майна, поновлення на роботі тощо.

Реалізація поновлюючої функції нерідко відбувається шляхом скасування прийнятого правового акта або вчиненої юридично значущої дії (скасування незаконного наказу про звільнення, повернення майна із чужого незаконного володіння тощо).

Компенсаційна функція права полягає у компенсації збитків або шкоди, завданої незаконними діями державних органів, посадових осіб, інших осіб. Ця функція характерна для цивільного, трудового, частково кримінального права. Компенсаційна функція тісно пов'язана з поновлювальною, оскільки поновлення порушеного права тягне і компенсацію втрат особи. Наприклад, у випадку повернення речі із чужого незаконного володіння можлива одночасна реалізація поновлюючої та компенсаційної функцій: повернення речі та компенсація моральної шкоди.

Обмежувальна функція спрямована на обмеження таких діянь суб'єктів права, що порушують права та законні інтереси інших осіб. Обмеження можуть мати лише законні підстави. Так, згідно зі ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть

встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [14].

Обмеження відбувається у різних формах: покладення обов'язків, рекомендації, заборони, призупинення, покарання тощо. Законодавець іноді може втілити правове обмеження в нормативному акті не прямо, а опосередковано. Це є характерним для уповноважених норм, де правові обмеження немов би доповнюють їх, створюють умови для більш законного і справедливого втілення в життя. У таких випадках у нормативно-правових актах використовуються слова «лише», «за винятком», «за умови» тощо.

Каральна функція являє собою заснований на законах та інших правових актах відносно відособлених напрям однорідного, позитивного, структурно-організованого і примусового впливу права на свідомість, волю і поведінку правопорушників, який у межах регулятивних й охоронних правовідносин спрямований на відновлення соціальної справедливості шляхом відплати за скоєне і застосування до правопорушників судами, правоохоронними та іншими компетентними органами, конкретних заходів покарання. Каральна функція має свою специфіку і цінність, що робить її незамінною при реалізації не лише охоронної функції права, а й регулятивної.

Реальне здійснення каральної функції права можливе лише у формі правового впливу, що відбувається шляхом безпосереднього наділення суб'єктів правами та обов'язками (регулятивна форма реалізації), а також забезпечення їх захисту та охорони (охоронна форма реалізації). Остання полягає у такому: а) закріплення санкцій; б) встановлення заборон; в) доведення і фіксація протиправних дій суб'єктів; г) встановлення конкретно-правового зв'язку між суб'єктами

з метою реалізації юридичної відповідальності у межах охоронних правовідносин [15].

Саме завдяки взаємозв'язку і взаємодії функцій (підфункцій) права стає можливим комплексний вплив права на суспільні відносини з метою стабільного їх розвитку.

5. Проблема форми здійснення функцій права

Форма здійснення функцій права — це специфіка способів (шляхів) правового впливу на свідомість і волю конкретної людини з метою упорядкування її поведінки відповідно до закону. Це способи організації, існування і зовнішнього вираження змісту функцій права [16, 8].

Узагальнюючи форми здійснення функцій права, наведені вище, можемо констатувати, що функції права здійснюються (реалізуються) на практиці за допомогою юридичних властивостей права у певній процедурно-процесуальній формі і відповідають формам реалізації права, а саме: використання, виконання, дотримання та застосування. Реалізація права і реалізація функцій права відбувається одночасно, паралельно і нерозривно одна від одної.

Вчені вважають, що реалізація всіх функцій права здійснюється у чотирьох основних формах: 1) інформаційній (передається певна інформація); 2) орієнтаційній (виробляються ціннісні орієнтири); 3) регламентуючій (визначається поведінка суб'єктів у соціально значущих ситуаціях); 4) забезпечувальній (пропонована поведінка забезпечується цілим комплексом стимулів, заборон, обмежень або покарань).

Деякі автори виокремлюють інформаційну, ознайомчу та регулятивні форми реалізації функцій права [17].

Подібний підхід є характерним, наприклад, для А. Константинової, яка

дійшла висновку, що процес реалізації будь-якої функції права відбувається завдяки інформаційній, виховній і комунікативній формам. Вона виходить з того, що інформаційна форма як первинний етап реалізації функцій права являє собою вплив певного роду соціальної інформації (державно-правової природи) на свідомість і волю людини з метою підготовки її до діяльності у правовій сфері. Науковець виокремлює такі стадії механізму інформаційного впливу права на особистість: а) сприйняття правової інформації адресатом; б) переробка одержаних відомостей (тобто розуміння й усвідомлення інформації); в) засвоєння правових відомостей через сприйняття і запам'ятовування. Результатом інформаційного впливу права є правова інформованість особи.

Виховна форма реалізації функцій права характеризує такий спосіб впливу, який полягає у формуванні у свідомості людини правових знань, установок, переконань, ціннісних уявлень, що сприяють виробленню мотивації поведінки. Механізм виховного впливу права на особистість передбачає такі стадії: а) накопичення знань; б) перетворення знань в особисті переконання тих, на кого спрямований виховний вплив права; в) формування правової активності і звички діяти відповідно до переконань.

Комунікативна форма здійснення функцій права характеризує здатність права бути засобом спілкування, взаємодії, зв'язку членів суспільства. Стадіями комунікативного впливу права є: а) правова регламентація суспільних відносин, виникнення загальнорегулятивних (базисних) правовідносин; б) формування конкретних (ролевих) правовідносин, що являють собою індивідуалізований взаємозв'язок суб'єктів; в) практична поведінка індивідів, що полягає у реалізації їх прав та обов'язків. У результаті кому-

нікативного впливу права людина включається у систему соціальних зв'язків з іншими людьми, і, таким чином, здійснюється інтеграція суспільства [16, 9–10].

Очевидно, тут має місце ототожнення форм здійснення функцій права із самими функціями.

Основне призначення права — регулювати людську поведінку. Це має відбуватися в такий спосіб, який є оптимальним для того, аби вигоди (цінності, переваги) та обтяження (витрати, зобов'язання) були розподілені справедливо; суперечливі інтереси були задоволені, відповідно до їхньої ваги і значущості; ті, хто чинить карані діяння, отримували за них належну відплату, — одне слово, аби при вирішенні конфліктів, що виникають у суспільстві, панувала спра-

ведливість. На думку Р. Ципеліуса, функцією норм права є саме справедливе вирішення правових проблем. Функція права справедливо вирішити проблему не лише спрямовує законодавчу діяльність, а й стає критерієм перевірки чинного закону — чи не потребує він уточнення [18, 24].

Таким чином, категорія функцій права має наукове і практичне значення. Цінність цієї категорії полягає як в описанні реальних дій суб'єктів щодо здійснення цілей правового регулювання, так і виявленні залежностей між нормами права, правовими відносинами, юридичними актами та іншими елементами правової системи. У результаті формується уявлення про функціонування права, тобто про те, як воно впливає на різні явища соціальної дійсності.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Общая теория права и государства* / под ред. В. В. Лазарева. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2001. — 520 с.
2. *Васекина Э. М.* Понятие и признаки функций права // *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление.* — 2015. — Сентябрь.
3. *Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А.* Проблемы теории государства и права : учеб. — М., 2005. — 649 с.
4. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави : підруч. — 3-тє вид. — К., 2012. — 524 с.
5. *Радько Т. Н.* Теория функций права : моногр. — М., 2014. — 295 с.
6. *Кульчар К.* Основы социологии права. — М., 1981. — 256 с.
7. *Проблемы теории государства и права* : учеб. / под ред. А. В. Малько. — М., 2012. — 592 с.
8. *Дроботов С. А.* Реалізація функцій права в умовах розвитку демократичної, правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. — К., 2011. — 20 с.
9. *Чорнобай О. Л.* Комунікативна функція права: інформаційно-орієнтаційний вимір // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* — Л., 2013. — Вип. 1. — С. 496–507.
10. *Загальна теорія держави і права* : підруч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х., 2009. — 584 с.
11. *Алексеев С. С.* Общая теория права : в 2 т. — М., 1981. — Т. I. — 360 с.
12. *Матузов Н. И., Малько А. В.* Теория государства и права : учеб. — 3-е изд. — М., 2009. — 528 с.
13. *Абрамов А. И.* Проблемы реализации регулятивной функции права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. — Самара, 2005. — 222 с.
14. *Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
15. *Ширмамедов А. К.* Карательная функция права: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. — Владимир, 2007. — 199 с.
16. *Константинова А. В.* Формы осуществления функций права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. — Челябинск, 2014.
17. *Радько Т. Н., Толстик В. А.* Функции права. — Н. Новгород, 1995. — 125 с.
18. *Ципеліус Р.* Юридична методологія / пер., адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнута. — К., 2004. — 176 с.